

Hans Ulrich Gumbrecht

Megkerülhetetlen-e Heidegger?

2012. március 30., 10:00 óra

Az érettségi dolgozat jutalmaként Heidegger *Útban a nyelvhez* című tanulmánygyűjteményének egy példányát kaptam ajándékba a gimnáziumtól, ajánlással a művészettörténet tanár gyönyörű kézírásával, ám a könyv olvasatlan maradt. Sokkal később egy figyelemre méltó filozófiai kompetenciával bíró svájci doktoranda próbált meggyőzni arról, hogy legalább a *Lét és időt* meg kellene ismerjem, de én ragaszkodtam ahhoz az 1968-ban megalapozott véleményhez, hogy minden bizonnyal náci-szerzők nélkül is lehet élni értelmiségi életet. Már túl a negyvenen – időközben immár egy kaliforniai egyetemen tartottam a szemináriumaimat – bocsátkoztam bele Heidegger filozófiájába, mert amerikai hallgatóim mindenféle komplikáció és ambivalencia nélkül azt várták a Németországból érkezett új professzoruktól, hogy Heidegger gondolkodásáról tanulhassanak tőle, és ehhez jött még az is, hogy a földrajzi távolságnak köszönhetően meglepően könnyű volt végre Heideggert olvasni, és nem sokra rá tanítani. Tehát meglehetősen jól ismerem azt az előítéletet, amely mind a mai napig számos értelmiségit tart távol attól, hogy Heidegger szövegeire összpontosítson.

*

És ezt az előítéletet nem csupán az életrajzi tények indokolták. Aki Martin Heidegger szövegeivel akar kezdeni valamit – a korai írásaitól kezdve egészen a kései műveig a huszadik század harmadik negyedéből –, az egy olyan nyelv számunkra idegenné vált duktusával és hangjával konfrontálódik, mely tipikus volt a húszas évek értelmiségének a konzervatív és szélső jobboldali spektruma számára. Azzal próbálkoztak, hogy a szavak és mondat szerkezetek kifejezőerejét elvigyék a maximumig, amikor az (olykor pusztán vélt) eredeti, de gyakran mindenképpen marginális jelentésekre „figyeltek”, s egyben azt akarták, hogy gondolkodásuk ritmusát is az ilyen felfedezések inspirálják. Leginkább Heidegger az, akinél ez a ritmus csak ritkán illeszkedik az érvelés egymásra épülő lépéseire, amit a kritikusai meglepően ritkán vesznek észre. Inkább meditatív elmélyülések fázisait váltják az intuíciók gyakran vakító kaszkádjai, melyek azonban legtöbbször indoklás nélkül maradnak. Ezek az impulzusok továbbgondolásra, kritikus továbbgondolásra is vezethetnek, miközben a követő olvasás – a lépésről lépésre meggyőző olvasás, mint például Kantnál – hamar frusztrációba csap át. Végül és mindenekelőtt egy – Heidegger nyelvének hangjához és intuícióinak az abszolútra támasztott igényéhez illő – világnézet irritál bennünket, amely a nemzeti megújítást a népi hagyományokra való visszaemlékezéstől remélte, egészen a „vér és föld” német-fasiszta ideológiájának értelmében, mely 1930 előtt alakult ki.

Éppen ez a pozíció hitette el Heideggerrel, hogy Hitler 1933. január 30-i „hatalomátvételével” a nemzeti jövő számára döntő jelentőségű jelen köszöntött be, amelyet filozófusként és hamarosan a Freiburgi Egyetem rektoraként a szó legmélyebb értelmében „szolgálni” akart. Jó okunk van feltételezni, hogy Martin Heidegger számára – a nemzetiszocializmus irányába érzett kezdeti lelkesedést követően – csalódást jelentett (még ha véglegesen le nem is törte), hogy a „népi” SA-t 1934. júliusában megfosztották a hatalmától, és álltak arra a nemzeti-elitista elképzelésre, amelyet mindenekelőtt az SS képviselt. Az 1945 előtti legcsendesebb tiltakozás kockázatát és a „harmadik birodalom” bukása utáni másik Németország nyilvánosságá előtti magyarázat köteleességét nem vette magára, és nehéz, némelyek számára

bizonyára elviselhetetlen, hogy közelítsenek egy olyan gondolkodáshoz, amely a gondolkodó hétköznapi egzisztenciájában ilyen mértékben csődöt mondott. Ilyen feltételek mellett vajon megkerülhetetlen-e, hogy Heidegger művét olvassuk? **Vannak olyan konfigurációk, belátások és perspektívák a szövegeiben, amelyekről ha lemondanánk, az korlátozná a mai gondolkodás lehetőségeit?** (Ennyire tartózkodón kell fogalmazni, hiszen nehezen elképzelhető, hogy bármely filozófiai vagy művészi pozíciót bármikor kollektív szempontból „létfontosságúnak” tekinthetnénk.)

*

A nyugati filozófia színpadát, amelyre Heidegger a korai húszas években lépett fel, és amelyet első és egyetlen nagy könyvével, a *Lét és idő* megjelentetésével 1927 tavaszán örökre megváltoztatott, az a számos különböző kontextusban fellépő érzés uralta, hogy a „szubjektum”, azaz az európai modernség emberének tudatközpontú képe, és a tárgyak materiális világa egyre inkább eltávolodott egymástól, amiért növekvő kétely támadt az emberi tudat képességével szemben, hogy meg tudja-e még a neki megfelelő módon ragadni a tárgyak világát. A „lét” a *Lét és idő*ben még alig kifejtett fogalmánál fontosabb ezért a „szubjektum”-fogalom ott elvégzett helyettesítése a „jelenvalólét” [Dasein] fogalmával, amely során mindenekelőtt az emberi élet (a „jelenvaló” [Da] partikula által jelzett) térbeli dimenziójának a visszanyeréséről van szó, ennél fogva a nem tudatközpontú testi egzisztenciájához való visszatérésről is. Heidegger a „jelenvalólét” új emberi önreferenciájával biztosította a lehetőséget, hogy a „szubjektum” és „objektum” szembeniségének és a köztük levő növekvő távolság helyén egyfajta eleve fennálló otthonosságot posztuláljunk az (ismét testivé tett) emberek és a világuk között, amire „a világban-benne-lét” megnevezést találta ki (melynek kötőjelei már-már úgy hatnak, mint az előtérbe helyezett közelség grafikai szimbolizálása). Ahelyett, hogy a világot „kéznéllevőként” [vorhanden], egy mindig újra felismerendő és kutatóként velünk szembeniként látta volna, Heidegger „kézhezállóként” írta le, egy (az egzisztencia normális esete számára) eleve otthonos környezetként.

*

A korai huszadik században ez a radikálisan új gondolati konstelláció annyira sikeres volt, főleg a még ma is nagyon népszerű 1950 utáni európai és amerikai egzisztencializmusban, hogy már régen Heidegger korai szövegeinek közvetlen olvasása nélkül is el lehet sajátítani. Ha így nézzük, akkor tehát Heidegger művének ezzel a szakaszával való foglalkozás nagyon is és veszteségek nélkül elkerülhető. Másfelől **szubjektum és objektum szembenisége – Heidegger és a múlt század egzisztencializmusa ellenére – a mai napig a nyugati gondolkodás uralkodó struktúrája maradt.** A szubjektum számára megadatott világmegismerési lehetőségeket illető, egyre növekvő szkepszisnek a nyomása alatt ez a struktúra napjainkig (természetesen nagyon sematikus) három különböző irányba fejlődött. Először is ott van az a számtalan (gondolkodói szempontból kevésbé elegáns) fáradozás, hogy a szubjektumpozíció átstrukturálása és újradefiniálása révén újítsák meg annak megismerési igényét. Emellett, másodsor, megerősödött egyfajta kultúrakritikus hang és diskurzusoknak egy olyan hagyománya, amelyek saját melankóliájukat látszanak élvezni a szubjektumpozíció mindig újbóli problematizálásával (közülük főként a „dekonstrukció” kapott nemzetközi intellektuális visszhangot). Hasonlóan „radikálisak” voltak végül a „pragmatizmus” és a „konstruktivizmus” megnevezés alá besorolható javaslatok, hogy a világot a szubjektum olyan projekcióiként („konstrukcióiként”) lássuk, amelyeket a mindenkor különböző feltételek mellett hoztunk létre – az így keletkező objektum-szemlélet igazságra és valóságra

vonatközó kérdését pedig „szubsztanciálisként”, „esszencialistaként” vagy „metafizikaiként” tegyük félre.

*

Aki filozófiai szempontból (vagy a hétköznapai gyakorlatok szerint) a szubjektum-filozófia e három kifutása közül valamelyikkel élni akar, az bizonyosan lemondhat Heidegger kései műveiről. Néhány éve azonban egészen különböző tapasztalati terekből érkező reakciók konvergálnak, olyan terekből, amelyek mindenekelőtt a (hétköznapok premisszájaként még mindig uralkodó) konstruktivizmust/pragmatizmust látják elviselhetetlennek – elviselhetetlennek ezek mélyreható gyakorlati következményei miatt. Csak egy példát hozok. Mondhatjuk, hogy a nemzetközi gazdaság és pénzpiacok évek óta tartó és egyre drámaibb szituációit előidézö instabilitás a pragmatizálás két lépésére nyúlik vissza: a pénzügyi rendszer elválására az aranykészlettől (ezt a belátást legújabban Joseph Vogl fejtette ki érvekkel német értelmiségi kontextusban), valamint az egyéni szakértői vélemények növekvö helyettesítésére elektronikus számításokkal a mindenkori jelen gazdasági szituációinak elemzésekor.

Filozófiai szempontból olyan helyzet állt elő, mely egyfelöl az igazság-igényü belátásokhoz való visszatérés szükségletével jellemezhető, másfelöl a korai huszadik század óta fennálló blokáddal a megismerésre képes szubjektum visszahelyezésével szemben. **Az ember szubsztanciális igazságokra vágyik, ugyanakkor sohasem volt szkeptikusabb a lehetöséget illetően, hogy ezt elérjük.** Pontosan ez az a konstelláció, amelyben megkerülhetetlennek látom, hogy szembesüljünk Martin Heidegger kései filozófiájával. Ennek központjában a „igazság megtörténése” [Wahrheitsereignis] intuíciója áll, melynek a „lét feltárulásában” kell végbemennie (miközben, gondolom én, a „lét” nem a világ fogalmi elsajátításaként értendö, hanem maguknak a dolgoknak a megmutatkozásaként). Heidegger szerint a jelenvalólét feladata, hogy a maga jelenével a lét ilyen feltárulásainak a lehetöség-feltételeként müködjön – és aztán e feltárulások által hagyja meghatározni magát.

Egy blog természetesen nem lehet helye a kései Martin Heidegger pozíciójának további kifejtésének – és még a legrészletesebb, leghozzáértöbb értelmezés is aligha tartana arra igényt, hogy Heidegger filozófiájának konkrét és közvetlenül realizálható válaszokat kellene nyújtania a mi megismerési gyakorlataink és a mi mindennapjaink problémáira. Viszont a kihívás kontextusában, hogy a leharcolt konstruktivizmus és a szubjektumfilozófia régóta fennálló határai között újra mozgásba hozzuk a gondolkodást és legyürjük a bénultságát, tehát a jelen kontextusban aligha engedhetjük meg magunknak, hogy megkerüljük Heideggert.